

Yayın Geliş Tarihi: 30.07.2024
Yayına Kabul Tarihi: 30.09.2024
Online Yayın Tarihi: 12.12.2024
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1524777>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 26, Sayı: 4, Yıl: 2024 Sayfa: 1791-1817
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

BİRİNCİ TBMM DÖNEMİ'NDE İSTANBUL HÜKÜMETLERİNİN YASAMA FAALİYETLERİ VE TBMM'DE ÖRNEKLERLE BUNA İLİŞKİN YAŞANAN MEŞRUIYET TARTIŞMALARI

*Hasan KENDİRCİ**

Öz¹

Kurtuluş Savaşı sürecinde, 12 Ocak 1920'de açılan son Osmanlı Mebusan Meclisi 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgal edilmesiyle çalışamaz hale gelmiş ve Padişah Vahdettin tarafından 11 Nisan 1920'de feshedilmiştir. İstanbul yönetimi feshedilen parlamentonun yerine yenisini açmak yerine 1876 Anayasası'nın, parlamentonun toplanmadığı zamanlara mahsus olarak hükümete verdiği geçici kanun yapma yetkisini kullanma yoluna gitmiştir. Hükümetlere verilmiş olan geçici yasama yetkisi işgal İstanbul'daki hükümetler eliyle kalıcı hale getirilerek parlamentoya gereksinim duyulmayacak biçimde kullanılmıştır. Bu yetkiyi kullanan hükümetler siyasal, ekonomik ve sosyal içerikli yüzlerce geçici kanun çıkarmışlardır. Meclis-i Mebusan'ın olmadığı bir ortamda 23 Nisan 1920'de Ankara'da açılacak olan TBMM ise temsil yetkisini İstanbul'dan bağımsız bir şekilde üstlenerek idareyi aşama aşama ele geçirmeye başlamıştır. TBMM bir yandan da çalışmalarına başladığı ilk günlerden itibaren yeni rejime geçişi mümkün kılacak bir meşruiyet zemini oluşturmaya çalışmıştır. Bu arayış doğrultusunda İstanbul hükümetlerinin, geçici kanun düzenlemelerini de kapsayan her türlü tasarrufunu yok sayma yoluna gitmiştir. Bu konuyla ilgili çıkaracağı kanunda İstanbul'un işgali dolayısıyla buradaki siyasi iradenin artık bağımsız olmadığını bu nedenle işgalin başlangıcı olan 16 Mart 1920 tarihinden itibaren gerçekleştirdiği her türlü tasarrufun yok sayılacağını belirtmiştir. TBMM, uzun tartışmalardan sonra kararlaştırdığı 16 Mart 1920 tarihini, saltanatın kaldırıldığı günlerde Osmanlı Devleti'nin bitiş noktası olarak da işaretlemiştir. Çalışmamızın amacı buraya kadar özetlediğimiz süreci hukukî ve tarihsel yönleriyle ayrıntılı olarak değerlendirmektir.

Anahtar Kelimeler: *Meclis-i Mebusan, Muvakkat Kanun, Kanun-u Esasî, Kurtuluş Savaşı, Türkiye Büyük Millet Meclisi, 1921 Anayasası.*

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Kendirci, H. (2024). Birinci TBMM Dönemi'nde İstanbul Hükümetlerinin yasama faaliyetleri ve TBMM'de örneklerle buna ilişkin yaşanan meşruiyet tartışmaları. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26 (4), 1791-1817.

*Öğr. Gör. Dr., Mersin Üniversitesi Rektörlük Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölüm Başkanlığı, ORCID ID: 0000-0002-6079-8937, hkendirci@mersin.edu.tr,

¹ Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

**LEGITIMACY DEBATES REGARDING THE LEGISLATIVE
ACTIVITIES OF THE ISTANBUL GOVERNMENTS AND RELATED
EXAMPLES IN THE FIRST PERIOD OF THE GRAND NATIONAL
ASSEMBLY OF TURKEY (TBMM)**

Abstract

During the War of Independence, the last Ottoman Chamber of Deputies, which was inaugurated on 12 January 1920, ceased to function after the occupation of Istanbul on 16 March 1920 and was abolished by Sultan Vahdettin on 11 April 1920. Instead of setting up a new parliament to replace the abolished one, the Istanbul administration preferred to use the temporary legislative powers granted to the government by the Constitution of 1876 for periods when parliament could not be convened. The temporary legislative power conferred to the governments was turned into a permanent power by the governments in occupied Istanbul and used in such a way that there was no need for a parliament. Governments have enacted hundreds of temporary political, economic and social laws using this power. The Grand National Assembly of Turkey (TBMM), which was established in Ankara on 23 April 1920 in the absence of a Chamber of Deputies, assumed the representative authority independent of Istanbul and gradually began to take over the administration. From its earliest days, the Grand National Assembly of Turkey (TBMM) was also concerned with the building of a legitimacy base for the transition to the new regime. In line with this pursuit, it has decided to ignore all the acts of the governments in Istanbul, including the temporary law regulations. In a law passed on this issue, it declared that due to the occupation of Istanbul, the political will here was no longer independent and therefore any kind of action taken by it since 16 March 1920, the beginning of the occupation, would be ignored. After long deliberations, the Turkish Grand National Assembly decided to mark 16 March 1920, which coincided with the abolition of the Sultanate, as the end of the Ottoman Empire. The aim of our study is to provide a detailed assessment of the process that has been summarised so far in terms of its legal and historical aspects.

Keywords: *Ottoman Chamber of Deputies, Temporary Law, Constitution of the Ottoman, War of Independence, Grand National Assembly of Turkey, Constitution of 1921.*

GİRİŞ

Türk Kurtuluş Savaşı iki yönden ilerlemiş bir mücadeledir. Bir taraftan işgalci güçlere karşı bağımsızlık savaşı verilirken bir taraftan da mücadelenin merkezi haline gelen Ankara'daki devrimci idare ile İstanbul'daki eski rejim arasında yetki çatışması yaşanmıştır. Çekişmenin yetki savaşları bölümü özellikle 23 Nisan 1920'de Ankara'da TBMM'nin açılması ve bu meclisin Anadolu'nun kontrolünü ele geçirerek yeni bir rejimin temellerini atmaya başlaması ile beraber daha görünür hale gelmiştir (Turan, 1992, ss. 136-138).

TBMM'nin açılmasından birkaç ay önce, 12 Ocak 1920'de İstanbul'da dördüncü ve son Osmanlı Mebusan Meclisi (OMM) toplanarak çalışmalarına

başlamıştı. OMM'nin toplanması Heyet-i Temsiliye'nin Ali Rıza Paşa Hükümeti ile gerçekleştirdiği Amasya Görüşmesi'nde (20-22 Ekim 1919) elde ettiği önemli kazanımlardan biriydi (Akşin, 1992, ss. 41-43). Ali Rıza Paşa Hükümeti üzerinden İstanbul'daki yönetim ile Heyet-i Temsiliye'nin ilişkisinde yaşanan yumuşama ve toplanan OMM'nin 28 Ocak 1920'de ulusal menfaatlere uygun olarak Misak-ı Milli Beyannamesi'ni kabul etmesi işgalci İtilaf Devletleri'nin dikkatini ve tepkisini çekmiştir. Oluşan gergin atmosfer sonucunda Ali Rıza Paşa Hükümeti istifa etmiş, yerini 8 Mart 1920'de Salih Paşa Hükümeti almıştır. Bu yeni hükümet de Anadolu ile ilişkileri sürdürme eğilimi sergilemekteydi (Akşin, 1992, ss. 370-384; Demirel, 2017, s. 70).

Hükümet değişikliğinden sonra ise İtilaf Devletleri 16 Mart 1920'de İstanbul'u işgal etmişlerdir. İşgalin gerçekleştiği gün OMM binasını basan İngiliz askerleri aralarında Rauf (Orbay) ve Kara Vasıf (Karakol) gibi isimlerin de olduğu bazı mebusları tutuklamış ve Malta'ya sürmüştür (Akşin, 1992, ss. 414-415; Demirel, 2017, s. 70). Bu gelişmeler üzerine OMM 18 Mart 1920'de aldığı bir kararla çalışmalarını daha güvenli koşulların oluşacağı belirsiz bir tarihe ertelemiştir.²

Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa Meclis-i Mebusan'ın bu kararından sonra Ankara'da "olağanüstü yetkilere sahip" bir meclis toplanması için çalışmalarına başlamış ve 23 Nisan 1920'de Birinci TBMM'yi açmıştır (Atatürk, 1999, ss. 215-216). Aslında Mustafa Kemal Paşa, Ankara'da açılan meclisi "meclis-i müessesan" yani "kurucu meclis" sıfatıyla açmak istiyordu. Ancak Kâzım Karabekir'in bu ismin yaratacağı olumsuz etkilere dikkat çekmesi üzerine "olağanüstü yetkilere sahip" ifadesine başvurmuştur. Oysa Mustafa Kemal Paşa açılacak olan yeni meclis eliyle, İstanbul'un işgali ile beraber sona erdiğini düşündüğü eski rejimin yerine yenisini kurmak istiyordu. Eski rejimin kurum ve kuralları ile bunun yürümesi doğal olarak mümkün değildi (Çoker, 1994, s. 26; Güneş, 1985, ss. 43-45).

Adı "kurucu meclis" olmasa da TBMM'nin çalışma dinamikleri, Mustafa Kemal Paşa'nın yön vermesiyle bu sığata uygun şekillenmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın 24 Nisan 1920 tarihli önergesi yeni rejimin bel kemiğini oluşturmaktaydı. Bu önerge İstanbul'un işgal altında olması nedeniyle buradaki idarenin özgür olmadığı bu nedenle TBMM üyelerinden oluşan bir hükümet kurmanın zorunlu olduğu tezini ileri sürüyordu. Böylece TBMM bir yandan yasama yetkisini kullanırken öbür yandan yürütme erkini de elinde tutuyor ve idari gücü kendisinde topluyordu. Padişah, Meclis-i Ayan gibi unsurların olmadığı bir atmosferde ortaya konulan yeni hükümet modeli eski rejimden oldukça farklı bir karaktere sahipti.

² *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 4, İçtima Senesi: 1, C. 1, İçtimâ-ı Fevkalade, Yirmidördüncü İnikad 18 Mart 1336 (1920), ss. 496-497, <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd04icf01c001/mmbd04icf01c001ink024.pdf>, Erişim Tarihi: 08.01.2024.*

Mustafa Kemal Paşa 1927’de okuduğu Nutuk’ta o günlerde beliren bu yeni rejimin açık bir şekilde cumhuriyet olduğunu belirtmiştir (Demirel, 2017, s. 104). TBMM’nin 7 Haziran 1920’de kabul ettiği bir kanunla İstanbul’daki idarenin 16 Mart 1920 tarihinden sonraki icraatını “keenlemyekün”³ kabul etmesi yani yok sayması da yukarıda özetlediğimiz yeni durumu pekiştirmiştir. (Akin, 2001, ss. 99-102; 16 Mart 1336 Tarihinden İtibaren, 1337).

Ancak İstanbul’daki eski rejim açısından ne Anadolu’daki bağımsızlık savaşı ne TBMM’nin açılması idari akış açısından bir değişiklik yaratmıştır. Buradaki rejim de Anadolu hareketini yok sayarak işleyişini sürdürmüştür. 8 Mart 1920’de kurulan Salih Paşa Hükümeti 2 Nisan 1920’ye kadar çalışabilmişti. Mütareke Dönemi’nde Ahmet İzzet Paşa ve Ahmet Tevfik Paşa kabinelerinden sonra üç tane hükümet kurmuş olan Damat Ferit Paşa bu istifadan sonra 5 Nisan 1920’de dördüncü hükümetini kurmuştur. Bu hükümetin görev süresi 30 Temmuz 1920 itibarıyla sona ermiş 31 Temmuz 1920’de, 17 Ekim 1920’ye kadar çalışacak olan beşinci Damat Ferit Paşa hükümeti işbaşı yapmıştır. Böylece Ali Rıza Paşa ve Salih Paşa hükümetlerinin Anadolu’ya karşı izledikleri ılımlı politika dördüncü ve beşinci Damat Ferit Paşa hükümetleri eliyle yeniden çatışmacı bir hal almıştır (Akşin, 2010, ss. 3-34, 197, 241-255). Birinci TBMM’nin ilk çalışma devresi Damat Ferit Paşa’nın dördüncü ve beşinci hükümetleri dönemine denk gelmiştir. Beşinci Damat Ferit Paşa Hükümeti’nden sonra kurulan Ahmet Tevfik Paşa Hükümeti son İstanbul hükümeti olup 21 Ekim 1920’de kurulmuş ve saltanatın kaldırılmasına kadar çalışmıştır. Bu hükümet, TBMM Hükümeti ile uzlaşma çabası içerisinde olmuştur. Ancak yönetim ikiliğinin ortadan kaldırılması ve ulusal birliğin sağlanması için TBMM Sevr’in Wilson ilkelerine uygun olarak yeniden düzenlenmesini istiyordu. Ahmet Tevfik Paşa Hükümeti ise Sevr’i Ankara Hükümeti ile beraber onaylamak ve bu yolla onu ılımlı bir çizgiye çekmek istemiştir (Çetin, 2015, ss. 388, 396-400). Ancak tüm görüşme ve çabalara rağmen İstanbul Hükümeti ile Ankara Hükümeti arasında bir eşgüdüm sağlanamamış, ikili yönetim yapısı saltanatın kaldırılmasına kadar devam etmiştir (Çetin, 2015, ss. 396-416).

³ “Keenlemyekün” tabiri bir hukuksal işlemin tesisinde gerekli unsurların oluşmaması sebebiyle söz konusu işlemin hiç gerçekleşmemiş kabul edilmesi durumunu ifade eder. Örneğin bir hukuksal işlemde “irade” unsuru sağlıklı bir şekilde oluşmamış ise o işlem hiç gerçekleşmemiş demektir. Bir kişiye zorla belge imzalatıldığında kişinin iradesi dışında bir durum gerçekleştiği için atılan imza yok hükmündedir (Zevkliler, 1989, ss. 30-31). Arapça olan bu sözcüğün Türkçe karşılığı olarak günümüzde “yok hükmünde sayma” ifadesinin de kullanıldığı görülmektedir (Zülfikar, 2016, s. 38). Hukuk metinlerinde, Arapça “batıl” sözcüğünden türemiş olan “butlan” terimi de “keenlemyekün” yani “yok hükmünde sayma” ifadesinin yerine kullanılmaktadır (Yılmaz, 1986, s. 125, 401; Zülfikar, 1989, ss. 41-42).

Çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde değineceğimiz üzere TBMM’nin İstanbul hükümetlerinin faaliyetlerine ilişkin aldığı keenlemyekün kararında dayandığı temel fikir İstanbul’daki idarenin işgal sebebiyle özgür iradesi ile hareket etmediği görüşüdür.

Meclis-i Mebusan'ın 18 Mart 1920 tarihinde çalışmalarını erteleme kararı almış olması ve Padişah Vahdettin'in 11 Nisan 1920'de yayınladığı irade-i seniyye ile Meclis-i Mebusan'ı feshetmesi nedeniyle İstanbul'da bir yasama boşluğu oluşmuştur. Ancak İstanbul'daki eski rejimin temsilcileri bunun da yolunu bulmuşlardır. Kanun-u Esasi'nin 36. maddesinin Meclis-i Mebusan'ın toplantı halinde olmadığı zamanlara mahsus olarak hükümete verdiği "muvakkat kanun" yani "geçici kanun" yapma yetkisini kullanan Damat Ferit Paşa ve Ahmet Tevfik Paşa hükümetleri kararnameler yayınlamak yoluyla adeta yasama organı gibi çalışmışlardır (Meclis-i Mebusan'ın Feshi Hakkında, 1338/1336; Erdem, 1982, s. 6). Bu yol padişah açısından da denetlenmesi zor bir meclis eliyle yürütülecek yasama faaliyetleri yerine tercih edilmeye değer görülmüştür. Bu nedenle zaman zaman toplanması gündeme gelmiş olsa da İstanbul'da Meclis-i Mebusan'ın yeniden tesis edilmesi için ciddi bir girişim gözlenmemiştir (Çetin, 2015, s. 392, 400).

İstanbul yönetimi Kanun-u Esasî'de belirtilen usullere uygun olarak yayınladığı kararname, irade-i seniyye gibi hukuksal metinler yoluyla kendisi açısından oluşan yasama boşluğunu doldurma yoluna gitmiştir. İstanbul'un işgalinden sonra padişahın ve İstanbul hükümetlerinin imzasını taşıyan 400'ü aşkın kanunî düzenleme yapılmıştır. Bu düzenlemelere ait metinler o dönemde rutin işleyiş doğrultusunda *Takvim-i Vekayi*'de yayımlandığı gibi 1927'de *Düstur*'un ikinci tertibinde ayrı bir cilt olarak da yayınlanmıştır.⁴ TBMM'yi kuran ve "keenlemyekün" kararını alan iradenin hala kendisinin egemen olduğu Erken Cumhuriyet yıllarında yok sayma kararı aldığı kanun metinlerini yayınlaması da ayrıca dikkat çekici bir detaydır.

Millî Mücadele'nin lider kadrosunun kuruluş ve kurtuluş sürecini hukukî zeminden yürütme hassasiyetleri dikkate alındığında iki ayrı idarenin de yasama faaliyetleri ve buna ilişkin karşılıklı yok sayma refleksi daha dikkat çekici olmaktadır. Bu noktadan hareketle çalışmamızda İstanbul'daki eski rejimin Birinci TBMM'nin açılışından saltanatın kaldırıldığı döneme kadarki hukukî tasarrufları incelenecektir. Bu tasarrufların hangi anayasal esaslara dayandırıldığı, hangi konulara ilişkin oldukları, belli konularda yığılmalar olup olmadığı, TBMM'de bunlara ilişkin ne tür tartışmaların ve yasal düzenlemelerin yapıldığı, yeni rejimin "keenlemyekün" saydığı düzenlemeleri daha sonra neden kanun külliyatına dahil ettiği cevap arayacağımız sorular olacaktır. Bu sorular ekseninde ulaştığımız bilgilerin Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş sürecini daha iyi anlamamıza yardımcı olacağı düşünülmektedir.

⁴ Bkz. *Düstur – Tertib-i Sani, C. 12 (25 Cemâziyelâhir 1338 – 14 Rebülevvel 1341) (16 Mart 1336 – 4 Teşrinisani 1338)*, Evkaf Matbaası, İstanbul, 1927.

KANUN-U ESASÎ'YE GÖRE MECLİS-İ MEBUSAN'IN YOKLUĞUNDA YASAMA FAALİYETİ

İstanbul'un işgalinden sonra, 11 Nisan 1920'de Meclis-i Mebusan'ın feshedilmesi bu kurumun tarihinde ilk defa yaşadığı bir olay değildi. İkinci Meşrutiyet Dönemi'nin dinamik siyasi ortamında Meclis-i Mebusan'ın faaliyetlerinin olağan tatil süreçleri dışında fesihler nedeniyle kesildiği daha önce de görülmüştü. Kanun-u Esasî padişaha parlamentoyu feshetme yetkisini, zaman zaman yapılan anayasa değişikliklerine rağmen hep tanımıştır (Gazel, 2022, ss. 71-73). Bu doğrultuda OMM farklı siyasal gerekçelerle gerçekleşen fesih işlemleri nedeniyle; 18 Ocak 1912 – 18 Nisan 1912 arasında üç ay, 5 Ağustos 1912 – 14 Mayıs 1914 arasında yirmi bir ay, 21 Aralık 1918 – 12 Ocak 1920 arasında bir yıl kapalı kalmıştır (Gazel, 2022, ss. 87-94).

Meclis-i Mebusan'ın yasama faaliyetini yerine getirmediği olağan tatil süreleri de zaman zaman eleştirilere konu olacak düzeyde uzun bulunmuştur. 1909 anayasa değişikliği görüşmelerinde İstanbul Mebusu Hallaçyan Efendi meclisin neredeyse yılın yarısında tatil olmasından şikâyet etmiştir. Şikâyetinin asıl sebebi ise meclisin toplantı halinde olmadığı zamanlarda yasama gücünün hükümetin eline geçiyor olmasıydı.⁵

Gerek işgal öncesi gerekse işgal sonrası dönemde yasama organının bulunmadığı bir ortamda yürütme mekanizmasını oluşturan padişah ve bakanlar kurulu Kanun-u Esasî'nin kendilerine tanıdığı muvakkat kanun yapma yetkisini sıklıkla kullanmışlardır. Üstelik kanunun ismindeki "muvakkat" kelimesinin aksine bazen meclis tarafından çıkarılan yasalardan daha uzun süre uygulanan muvakkat kanunlar bulunmaktadır. Hükümet eliyle çıkarılan muvakkat kanunlar meclis tarafından aksi bir karar alınmadığı müddetçe geçerli olmaya devam ediyorlardı. Buradaki "muvakkat" ifadesinin aslında kanuna değil yasama yetkisinin hükümet eliyle geçici olarak kullanılmasına gönderme olduğu da hukukçuların dikkat çektiği bir konudur (İba & Bakırcı, 2021, s. 276). Bazı geçici kanunların 2000'li yıllara kadar uygulandığı dikkate alınacak olursa durum daha netlik kazanmış olur (İba & Bakırcı, 2021, s. 276; Örsten Esirgen, 2017, ss. 99-299).

Meşrutiyet Dönemi yasama hayatı parlamentonun fesih ve tatiller nedeniyle sıklıkla devre dışı kalmasından dolayı çok verimli olmamıştır (Tunaya, 2004, s. 17). Hatta Tarık Zafer Tunaya bu verimsizliğin İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından istenilen ve tasarlanan bir durum olduğunu söyleyerek cemiyetin muvakkat kanunlar yoluyla yasama gücünü elinde bulundurmuş olduğuna dikkat çeker. Bu sayede iktidar partisi "istediği kanunları istediği çabuklukla çıkartmış"tır (Tunaya, 2004, s. 30). Enver Paşa'ya atfedilen "yok kanun, yap kanun" sözü bu anlayışın eseridir (Tunaya, 2007, s. 466). Bu nedenle kurulması arzu edilmiş olan güçler ayrılığına dayalı bir sistem gerçekte var olamamış, meclisin üstünlüğü

⁵ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 22 Nisan 1325 (M. 5 Mayıs 1909), Devre: I, İçtima Senesi: I, C. III, 67. İnikat, s. 243'ten aktaran: Örsten Esirgen, 2022, s. 482.*

yerine yürütme mekanizmasının kendisine tanınan istisnai yasama yetkisini süreklileştirerek kullandığı bir siyasi tablo ortaya çıkmıştır (Örsten Esirgen, 2022, s. 481; Tunaya, 1998, s. 41). Meşrutiyet Dönemi'nde olağan yasama akışı içerisinde çıkarılan yasaların sayısı 1500 iken 1908-1918 arasında 1061, 1918-1922 arasında ise 621 tane kanun-u muvakkat çıkarılmış olması bu durumu doğrular niteliktedir (Örsten Esirgen, 2017, s. 79).

Kanun-u Esasî meclisin toplantı halinde olmadığı zamanlarda yürütmeye bütçe konusunda da bazı yetkiler tanımıştır. Örneğin 101. maddede meclisin toplantı halinde olmadığı zamanlarda olağanüstü koşulların bütçe dışı harcama yapmasını zorunlu kıldığı durumlarda padişah onayı ve meclisin açılmasından sonra ilgili yasal düzenlemenin meclise sunulması şartı ile buna izin vermiştir. 102. maddede ise bütçe düzenlemelerinin bir yıla sınırlı olduğundan bahsedilerek eğer feshedilen bir meclis olur da yeni bütçeyi yapmadan dağıtılmışsa ne yapılacağını belirlemiştir. Buna göre bakanlar kurulu padişahın onayı ile bir önceki yılın bütçesini düzenleyeceği “kararname” ile bir yıla kadar uzatabilecekti (Erdem, 1982, s. 12).

Anayasanın 102. maddesinde geçen “kararname” tabiri bazen “muvakkat kanun” yerine de kullanılıyordu (Şahin, 2021, s. 461). Hatta Meclis-i Mebusan'da “muvakkat kanun” ifadesinin kullanımını uygun bulmayan yaklaşımlara da rastlanıyordu. Meclis-i Mebusan'ın üçüncü dönem çalışmalarında konu gündeme geldiğinde Meclis Başkanı ve Bursa Mebusu Adil Bey (1869-1935) ⁶ “muvakkat kanun”un “sakat bir tabir” olduğunu belirterek onun yerine “kanun hüküm ve kuvvetinde olan kararnameler” denilmesinin uygun olacağını belirtmiştir. ⁷ Yani muvakkat kanunlar ile kararnameler arasında bir ayırım var gibi gözükse de aslında ikisinin de mahiyeti aynıdır. İkisi de parlamentonun olmadığı zamanlarda yürütme erki tarafından yapılan düzenlemeleri ifade etmekteydi. Kararname tabirinin kullanımı da özellikle Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru giderek yaygınlaşırken muvakkat kanun ifadesi giderek daha az kullanılır olmuştur. Bunda muvakkat kanun isminin eski İttihat ve Terakki dönemini hatırlatıyor olmasının etkisi olmalıdır (Şahin, 2021, s. 462).

Meşrutiyet Dönemi'ni ilgilendiren bu genel çerçeve dışında meclisin iradesi dışındaki yasama faaliyetleri olarak nizamnamelerden ve “irade-i seniyye”lerden de söz etmek mümkündür. Kanun-u Esasî'nin 7. maddesi devlet kurumlarının işleyişine ilişkin nizamnameler düzenlenmesini padişahın kutsal hakları arasında saymıştır (Erdem, 1982, s. 3). Terim olarak “padişah emri” anlamına gelen irade-i seniyye yoluyla hüküm koyma geleneği de saltanatın

⁶ Özgeçmiş bilgileri için bkz.: Güneş, 1998, ss. 207-208.

⁷ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İctima Senesi: 3, C. 1, Onüçüncü İnikad (3 Kânunuevvel 1332), s. 149*, <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd03ic03c001/mmbd03ic03c001ink013.pdf>, Erişim Tarihi: 10.01.2024.

kaldırıldığı günlere kadar devam etmiştir (Kütükoğlu, İrade-i Seniyye). Hatta Tunaya, İttihatçıların etkili oldukları dönemlerde padişah iradelerini de kendi politikaları doğrultusunda kullandıklarını ileri sürmüştür (Tunaya, 2007, s. 468).

İSTANBUL’UN İŞGALİNDEN SONRA MECLİS-İ MEBUSAN’IN KAPANMASI VE İSTANBUL HÜKÜMETLERİNİN YASAMA ROLÜNÜ ÜSTLENMESİ

İstanbul’un işgale uğramasından sonra Meclis-i Mebusan 18 Mart 1920’de çalışmalarını ertelemiş, padişah Vahdettin de yayınladığı bir irade ile meclisi feshederek tamamen devre dışı bırakmıştı. Fesih kararından sonra yeni bir meclisin açılacağı konusunda herhangi bir emare bulunmuyordu. Bu karar daha çok Ankara’da açılacak olan TBMM’yi engellemeye yönelik taktiksel bir özelliğe sahipti.

Ankara’da TBMM açıldıktan sonra şekillenen yeni rejim ile İstanbul hükümetleri arasında bir meşruiyet tartışması da başlamıştır. Özellikle Damat Ferit Paşa hükümetleri Ankara’daki yönetimi anayasa ve şeriata aykırı bularak ortadan kaldırmaya çalışmış, TBMM rejimi de İstanbul’daki idareyi işgalcilerin baskısı altında olduğu gerekçesiyle meşruiyetini kaybetmiş saymıştır (Akandere & Polat, 2011, ss. 41-92, 127-145; Akşin, 2002, ss. 91-92; Akşin, 2010, ss. 3-34, 197, 241-255). Ancak yine de Osmanlı siyasal kurumları saltanatın kaldırılacağı 1922’ye varlıklarını sürdürmüşlerdir.

İstanbul hükümetleri işgal koşullarında ve parlamentosuz bir ortamda normal anayasal düzenin devam ettiğini var sayarak çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Parlamentonun yokluğunda başvurulmuş anayasa maddelerine dayanarak yasama rolünü de üstlenmiş ve ileride göreceğimiz üzere TBMM’nin yok sayma kararı aldığı yüzlerce düzenleme yapmışlardır.

Söz konusu düzenlemeler ya “kararname” ya da “irade-i seniyye” şeklinde yapılmışlardır. Kararname sözcüğü daha önce de değindiğimiz gibi aslında muvakkat kanun tabirinin yerine kullanılmıştır. Kararname metinlerinin sonlarında, Meclis-i Umumi toplandığında söz konusu kararnamenin kanunlaştırmak üzere meclise teklif sunulmasından bahsedilmiştir. 23 Nisan 1336 (1920) tarihli “Divan-ı Harbî Örfilerin Teşkilat ve Vezaifi Hakkında Kararname” veya 24 Nisan 1336 (1920) tarihli “Sulh Konferansına Gidecek Osmanlı Heyetinin Mesarifi İçin 1336 Maliye Bütçesine 200.000 lira Tahsisat-ı Fevkalade İlavesi Hakkında Kararname” gibi örneklerde görüleceği üzere kararname metinlerinde bütün bakanların imzası vardır. Kararname metinlerinin sonlarında “Meclis-i Umumi’nin ictimaında kanuniyeti teklif olunmak üzere işbu kararnamenin mevki-i mer’iyete vaz’ını irade eyledim” cümlesiyle padişah onayı da bulunmaktadır (Düstur, 1927, ss. 52-53). Bazı kararnameler 36. maddeyle ilişkili iken yani muvakkat kanun kategorisine giriyorken bazıları da 102. madde kapsamında gerçekleştirilen bütçelerin sürelerinin uzatılması veya ilave bütçe düzenlemeleri şeklindedir. 22 Nisan 1336

(1920) tarihli “1336 Senesi Mart ve Nisan Aylarına Mahsus Muvakkat Bütçe Kanunu'nun Mayıs ile Ağustos Aylarında da Temdiden Tatbiki Hakkında Kararname” veya 24 Nisan 1336 (1920) tarihli “Sulh Konferansına Gidecek Osmanlı Heyetinin Mesarifi İçin 1336 Maliye Bütçesine 200.000 lira Tahsisat-ı Fevkalade İlavesi Hakkında Kararname” bu tür düzenlemelere örnek olarak gösterilebilir (Düstur, 1927, s. 49, 52).

İrade-i seniyyelerde ise Şura-i Devlet ve Heyet-i Vükela onayı hep vurgulanmıştır. Örneğin 27 Mart 1336 (1920) tarihli “Kütahya Şehrinin Elektrikle Tenviri ve Kuvve-i Elektrikiyenin Sanayi-i Muhtelifede İstimali İmtiyaz Mukavele ve Şartnamesi (20 Nisan 1336) ve Ol Babda İrade-i Seniyye”de “şehir-i mezkurede müteşekkil umur-u ticariye ve sanaiye ve elektrikiye ve nakliye şirketi namına itasına Şura-i Devlet ve Meclis-i Vükela kararıyla ruhsat verilmiştir” ifadesi kullanılmıştır (Düstur, 1927, s. 8). Bazen de, 31 Mart 1336 (1920) tarihli “İzmir Göztepe Tramvay Şirketi Tarife-i Muaddilesi ve Ol Babda İrade-i Seniyye” örneğinde olduğu üzere sadece Meclis-i Vükela'nın onayına göndermede bulunulmuştur (Düstur, 1927, s. 38). Bazı örneklerde ise her iki unsurun onayına ihtiyaç duyulmamıştır. Örneğin Meclis-i Mebusan'ı fesheden 11 Nisan 1336 (1920) tarihli irade-i seniyyede padişahın isminden başka sadece sadrazam Damat Ferit Paşa'nın imzası vardır (Düstur, 1927, ss. 38-39).

BİRİNCİ TBMM DÖNEMİNDE İSTANBUL HÜKÜMETLERİNİN YAPTIĞI DÜZENLEMELER

İstanbul'un işgalinden sonraki süreçte Meclis-i Umumi'nin yasama faaliyetleri üzerindeki etkisinin tam olarak kaybolduğu noktayı tespit etmek için *Düstur*'da yer verilen kanun, muvakkat kanun ve kararnamelerin meclise sevki ile ilgili bilgilere bakmak yeterlidir. Meclisin aktif olduğu zamanlarda söz konusu düzenlemelerin Meclis-i Mebusan'a ve Meclis-i Ayan'a sevk edildikleri ve kanunlaştığı tarihler de kanun metninin altında belirtilmiştir. Bu anlamda Meclis-i Mebusan'ın adının geçtiği son kanun örneği 27 Mart 1336 (1920) tarihli “Meclis-i Mebusan Reisi ile Azalarına Verilecek Tazminat Hakkında Kanun”dur. Bu kanunun dipnotunda verilen bilgilerde “teklif-i kanuni: 9 Şubat 1336”, “müzakere ve kabul: 11 Mart 1336” yazmaktadır. 27 Mart'ta padişahın onayından geçen bu kanun 29 Mart 1336 (1920) tarihli *Takvim-i Vekayi*'de yayınlanmıştır (Düstur, 1927, s. 5). Yine 27 Mart 1336 (1920) tarihli “Duhan Anbar Ücuratının Muvakkaten Tezyidi Hakkında Nizamname” ise Meclis-i Ayan'ın adını son kez gördüğümüz yasal düzenlemedir. Nizamname metnine dipnot olarak Meclis-i Ayan'a tevdi edildiği tarih 15 Mart 1336 olarak belirtilirken “müzakere ve kabul: 25 Mart 1336” bilgisine yer verilmiştir (Düstur, 1927, s. 6). Bundan sonraki düzenlemelerde parlamentoya sevk tarihleri bilgisine rastlanmamaktadır.

Parlamentonun devre dışı kalmasından saltanatın kaldırılmasına kadar geçen zaman zarfında İstanbul'daki eski idare tarafından, sonradan açılacağı var

sayılan Meclis-i Umumi'ye kanunlaşması teklif edilmek üzere 353 adet kanun hükmünde kararname yayınlanmıştır. Bu kararnamelerin 237 tanesi genel siyasi ve idari işlerle ilgili iken 116 tanesi ise çeşitli devlet kurumlarına ait bütçelerin sürelerinin uzatılması, ödeneklerinin artırılması veya geçici bütçe yapılmasına ilişkindir. Aynı dönemde yayınlanan 38 irade-i seniyyenin 36 tanesi genel idareye ilişkin iken 2 tanesi ise bütçe uzatımı veya artırımı ile ilgilidir. Yine aynı dönemde 25 adet nizamname de padişahın imzası ile yayınlanmıştır (Düstur, 1927).

İSTANBUL HÜKÜMETLERİ İLE TBMM ARASINDA YAŞANAN YETKİ ÇATIŞMASINA İLİŞKİN ÖRNEKLER

İstanbul'un işgal edildiği dönemde İstanbul yönetimi tarafından gerçekleştirilen düzenlemeler arasında dikkat çeken birçok başlığa rastlanmaktadır. Özellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidardan düştüğü ve İttihatçılığın adeta suç sayıldığı bir iklim oluşunca bu örgütün geçmişteki rakipleri bir hesaplaşma çabasına girişmişlerdir. Özellikle Damat Ferit Paşa hükümetleri döneminde bu konuda daha belirgin bir tavır var olduğu görülmektedir. Çıkarılan bazı kararnameler yoluyla kurulan Divan-ı Harbî Örfî'lerde Balkan Savaşı ve Birinci Dünya Savaşı sorumlularının yargılanmasına çalışılmıştır (Düstur, 1927, s. 51, 189). Ancak bu yargılamaların giderek bir iç siyasi hesaplaşmaya dönüştüğü de bilinmektedir (Akın, 2014, s. 114).

Kuvva-yı Milliye'ye karşı meydana getirilen Kuvva-yı İnzibatiye'nin⁸ kuruluşuna ilişkin düzenlemeler de Damat Ferit Paşa hükümetleri dönemine denk gelmektedir (Düstur, 1927, s. 41, 47, 56, 115). Yine aynı hükümet döneminde İstanbul'un Anadolu üzerinde kaybettiği otoritesini yeniden tesis için "Anadolu'da Fevkalade Bir Müfettiş-i Umumilik İhdası Hakkında Kararname"⁹ ve buna ilişkin bir dizi düzenleme yayınlanmıştır (Düstur, 1927, s. 64, 76, 82, 336).

⁸ Diğer adı "Hilafet Ordusu" olan Kuvva-yı İnzibatiye, Kuvva-yı Milliye ordusunu dağıtmak için İngilizlerin yönlendirmesiyle dördüncü Damat Ferit Paşa Hükümeti tarafından 18 Nisan 1920'de kurulmuştur. İzmit'te konuşlanmış olan bu kuvvetler TBMM ordusu ve Kuvva-yı Milliye güçleri karşısında aldıkları yenilgiler sonucunda 25 Haziran 1920'de dağıtılmıştır (Başabaş Dirier, 2021, s. 678, 968).

⁹ TBMM'nin açılmasıyla beraber Anadolu'da kontrolü kaybetmeye başladığını gören Damat Ferit Paşa Hükümeti kontrolü yeniden ele geçirmek için 28 Nisan 1920'de yayınladığı bir kararname ile doğrudan sadarete bağlı olarak Anadolu Fevkalade Müfettiş-i Umumiliği'ni kurma yoluna gitmiştir. Hükümet adına hareket edecek olan bu müfettişlik kontrolü sağlamak için sivil ve askeri manada tam yetkili sayılmıştır. Kuvva-yı İnzibatiye ile organik bağı da bulunan müfettişliğin amacı asayışı sağlamaktan ziyade TBMM'nin etkisine son vermektir. Müfettiş-i Umumiğe getirilen Müşir Zeki Paşa'nın TBMM Hükümeti'nin idaresini bitirmeye yönelik diplomatik ve siyasi çabaları başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Arslan, 1995, ss. 443-450). Müfettişlik 3 Teşrinisani 1336 tarihli bir kararname ile ilga edilmiştir (Düstur – Tertib-i Sani, C. 12, s. 336).

İstanbul yönetimi tarafından yapılan düzenlemeler arasında Anadolu'da beliren yeni rejim ile yaşanan meşruiyet savaşlarının farklı yüzlerini yansıtan örneklere rastlanmaktadır. Örneği Damat Ferit Paşa hükümetleri birçok Kuvva-yı Milliyeci ismi görevlerinden azlederek bürokrasideki ulusalcı damarı yok etmeye çalışmıştır (Akandere & Polat, 2011, ss. 17-39). Bu uygulama Kuvva-yı Milliye'ye yapılacak yardımların önünü kesmeye dönük olmanın dışında bu hareketi destekleyen isimleri sosyal ve ekonomik açıdan yıpratıcı bir nitelik de taşımaktadır. Damat Ferit Paşa hükümetleri döneminde buna benzer başka uygulamalara da rastlanmıştır. Ankara Hükümeti ile Damat Ferit Paşa hükümetleri arasında yaşanan ve Sina Akşin'in "iç savaş" olarak adlandırdığı çekişmede ekonomik unsurların da devreye sokulduğu görülmektedir (Akşin, 2010, s. 3). Örneğin vatana hizmet nedeniyle maaş bağlanmasına veya geçmişte aynı kalemden maaş bağlanmış olanların maaşlarının kesilmesine ilişkin düzenlemeler paradigma değişimini ve çatışmasını yansıtan somut veriler içerirler.

Damat Ferit Paşa hükümetleri tarafından çıkarılan bazı kararnameler yolu ile çeşitli isimlere ve ailelerine maaş bağlandığı görülmektedir. 27 Mayıs 1336 (1920) tarihli "Hadisat-ı Siyasiye-i Dahiliyeden Dolayı Vefat Eden Bazı Zevat Ailelerine Hizmet-i Vataniye Tertibinden Maaş Tahsisi Hakkında Kararname" bu konuda yapılmış dikkat çekici düzenlemelerden biridir (Düstur, 1927, s. 92). İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin siyasal iktidara ilişkin rolünün sona erdiği ve tabanının Anadolu'daki milli mücadele içerisinde etkin olduğu bir dönemde¹⁰ bu düzenleme İstanbul'daki yönetim ile Anadolu arasındaki çekişmenin sadece bir güç savaşını değil aynı zamanda geçmişi de kapsayan hesaplaşmaları temsil ettiğini gösterir. Kararnamenin birinci maddesinde "gerek Bâb-ı Âli Hadisesi'nde¹¹ şehit edilen gerek Mahmut Şevket Paşa vakasında¹² salben idam olunanlarla muhalefet-i fikriye ve icthadiyelerinden dolayı duçar-ı taarruz olarak vefat eden" altı şahsın ailesine maaş bağlandığı belirtilmiştir. Bu kapsamda eski Harbiye Nazırı Nazım Paşa, eski sadrazam Hayrettin Paşa, eski sadaret yaverlerinden mülazım-ı evvel Nafiz Bey, eski Düyun-u Umumiye pul ve tetkik memuru Mehmet Zeki Efendi, gazeteci Ahmet Samim Bey¹³ ve Miralay Fuat Bey'in ailelerine maaş bağlanmıştır (Hadisat-

¹⁰ Bkz. Zürcher, 2003, ss. 113-117.

¹¹ İttihatçıların 23 Ocak 1913'te gerçekleştirdikleri Bâb-ı Âli Baskını sırasında çok sayıda kişi öldürülmüştür. Bazı İttihat ve Terakki Cemiyeti muhalifleri de baskından sonra sürgün cezası ile cezalandırılmışlardır (Küçük, "Bâbîali Baskını", <https://islamansiklopedisi.org.tr/babiali-baskini>, Erişim Tarihi: 16.09.2024).

¹² Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın 11 Haziran 1913'te bir suikastla öldürülmesi olayı kastedilmektedir. Bu suikast dolayısıyla yapılan yargılamalar sonucunda birçok kişi idam veya kürek cezasına çarptırılmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti bu suikastı siyasi bir fırsat olarak görmüş ve kendisine muhalif olan iki yüzü aşkın kişiyi de Sinop'a sürmüştür (Göl, 2021, ss. 1, 347-349).

¹³ 9 Haziran 1910'da gerçekleştirilen bir suikast sonucu öldürülen Ahmet Samim İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne muhalif tavrıyla tanınıyordu. Gerek bu durum gerekse cemiyetin

1 Siyasiye-i Dahiliyeden, 1336). Mahmut Şevket Paşa suikasti dolayısıyla idam edilmiş olan Muhib Bey'in ailesine de aynı hükümet tarafından çıkarılan 29 Eylül 1336 (1920) tarihli bir kararname ile maaş bağlanmıştır (Düstur, 1927, s. 282).

Yine beşinci Damat Ferit Paşa Hükümeti tarafından çıkarılan 10 Teşrinievvel 1336 (1920) tarihli bir kararnamede ise daha genel bir yaklaşımla meşrutiyetin ilanından sonra idare tarafından siyasi sebeplerle sürgün ve hapis cezasına çarptırıldığı tespit edilenlerin, haklarında Divan-ı Harp tarafından verilmiş bir hüküm yok ise sürgünde veya hapiste geçirdikleri sürenin emekliliklerinin hesaplanmasında dikkate alınacağı söyleniyordu (Düstur, 1927, s. 321).

Meşrutiyet yıllarının iktidar partisi İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne muhalif *Cemiyet-i Hafiye*¹⁴ adlı örgütle ilişkisi olduğu için sürgün cezası almış olan Mustafa Nafiz Efendi'ye de dördüncü Damat Ferit Paşa Hükümeti tarafından 29 Haziran 1336 (1920)'de çıkarılan bir kararname ile hizmet-i vataniye tertibinden maaş bağlanmıştır (Düstur, 1927, s. 109, 281).

Kuvva-yı Milliye aleyhindeki tutumuyla bilinen Eskişehir Mutasarrıfı Hilmi Bey'in öldürülmesi¹⁵ nedeniyle eşine ve çocuğuna emekli maaşı haricinde bir aylık bağlanması dördüncü Damat Ferit Paşa Hükümeti tarafından çıkarılan 6 Mayıs 1336 tarihli bir kararname ile kararlaştırılmıştır (Düstur, 1927, s. 73).

“Kuvva-yı İnzibatiye meyanında Bandırma'ya sevk olunup bağiler tarafından şehit edilen jandarma mülazımlarından Kutbettin Efendi'nin” oğluna da dördüncü Damat Ferit Paşa Hükümeti tarafından çıkarılan 27 Haziran 1336 (1920) tarihli bir kararname ile vatana hizmet tertibinden maaş bağlandığı söylenmiştir (Düstur, 1927, ss. 105-106). Bu kanun metninde geçen “bağî”, “bağy” sözcüğünden türemiştir. “Bağy” ise “meşrû devlet başkanına silâhla karşı koyma, isyan etme anlamında bir fıkıh terimi”¹⁶ olup İstanbul'daki yönetimin Anadolu direnişine bakış açısının olumsuzluğunu yansıtan bir başka örnektir. Şeyhülislam Dürrizade Abdullah Efendi'ye ait ve 11 Nisan 1920'de *Takvim-i Vekayi*'de yayımlanan bir fetvada Kuvva-yı Milliye hareketi “Kuvva-yı Bağıyye” olarak nitelendirilmiştir. Böylece şeyhülislam bu ifadeyle Kuvva-yı Milliye'ye

cinayetinin üzerine gitmemesi İttihatçıların bu suikastla ilişkilendirilmelerine yol açmıştır (Ateş, 2018, ss. 97-98).

¹⁴ Örgüt hakkında bkz. Yiğit, 2014, ss. 110-111.

¹⁵ Eskişehir Mutasarrıfı Hilmi Bey, yönettiği bölgede yoğun bir şekilde Kuvva-yı Milliye karşıtı faaliyetlerde bulunmuştur. 4 Ekim 1919'da bir suikast sonucu öldürülmüştür. Bu olay idare ettiği bölgede bir karışıklık yaratsa da Ali Fuat Paşa durumu kontrol altına almıştır. Kuvva-yı Milliye ise bu suikastı üstlenmemiş tam aksine kınamıştır. İstanbul'dan görevlendirilen müfettişler de Kuvva-yı Milliye'nin suikastla ilişkisi olmadığını görüşünü paylaşmışlardır (Koçlu, 2010, ss. 434-440, 442, 446-447).

¹⁶ Bkz. “Bağy”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/bagyi> Erişim Tarihi: 13.02.2024.

katılanları dinin “ulü'l-emre” itaat etme emrine uymayıp isyan eden kişiler olarak yansıtmak istemiştir (Akandere & Polat, 2011, ss. 128-129).

Çekişmenin bir yüzü de daha önceden bağlanmış olan maaşların kesilmesi şeklindedir. Dördüncü Damat Ferit Paşa Hükümeti tarafından çıkarılan 15 Haziran 1336 (1920) tarihli “Menafi-i Aliye-i Vataniye Hilafına Fiil ve Hareketlerinden Dolayı Malta'da Mevkuf Bulunanların Maaşlarının Kat'ı ve Muhtac-ı Muavenet Ailelerine Maaş Tahsisi Hakkında Kararname” metninde işgal yıllarında İngilizlerin Malta'ya sürdüğü kişilere bağlanmış olan emeklilik dahil her türlü maaşın kesileceği belirtilmiştir. Eğer ailelerinin yardıma ihtiyacı var ise “Muhtacin Nizamnamesi”ndeki şartlara göre maaş bağlanması da aynı düzenleme ile hüküm altına alınmıştır (Düstur, 1927, s. 98). Millî Mücadele yıllarında İngilizlerin Malta'ya sürdüğü isimlerin ya İttihat ve Terakki ile ilişkisi olan ya da Anadolu'daki direnişe destek verenler oldukları¹⁷ düşünüldüğünde ekonomik yaptırımların devam eden psikolojik savaşta önemli bir araç olduğunu bir kere daha görmek mümkündür.

Yine dördüncü Damat Ferit Paşa Hükümeti tarafından çıkarılan 6 Temmuz 1336 (1920) tarihli bir kararname ile on bir kişiye ve ailelerine vatana hizmet tertibinden verilen maaşların kesildiği belirtilmiştir. Kendisinin veya ailesinin maaşları kesilen kişilerin listesine bakıldığında aralarında meşrutiyet döneminin en etkili isimlerinin de yer aldığı görülür. Reşit Nasır Paşa, Mithat Paşazade Ali Haydar Bey, Merhum Niyazi Bey¹⁸ Zevcesi Feride Hanım, Merhum Niyazi Bey Hemşiresi Latife Hanım, Merhum Niyazi Bey Mahdumu Mithat Bey, Merhum Niyazi Bey Mahdumu Süleyman Saim Bey, Suud Abdulaziz Efendi vekillerinden Suud Efendi, Sadr-ı Esbak Merhum Mahmut Şevket Paşa Zevcesi Dilşad Hanım, Mülazım-ı Evvel Atıf Bey,¹⁹ Üçüncü Ordu Kumandanı İsmail Hakkı Paşa Validesi Habibe Hanım ve Siroz Mebus-u Sabıkı Derviş Bey ailesi maaşları kesilen kişilerdir (Düstur, 1927, ss. 116-118).

Sonradan Ahmet Tefvik Paşa Hükümeti tarafından yapılan 28 Nisan 1337 (1921) tarihli bir düzenleme ile Malta sürgünlerinin maaşlarını kesen 15 Haziran 1336 (1920) tarihli kararname ilga edilmiş, yine aynı hükümet tarafından düzenlenen 8 Kanunusani 1338 (1922) tarihli bir kararname ile de maaşları kesilenlerin maaşlarının ödenmeye devam edileceği belirtilmiştir (Düstur, 1927, s. 421, 547). Tefvik Paşa Hükümeti tarafından çıkarılan 27 Şubat 1338 (1922) tarihli bir karnamede daha önce Damat Ferit Paşa Hükümeti tarafından “hizmet-i

¹⁷ Bkz. Akın, 2014, ss. 88-95.

¹⁸ Kast edilen Niyazi Bey, II. Abdülhamit'e karşı isyan çıkararak askerleriyle birlikte dağa çıkan ve İkinci Meşrutiyet'in ilanında kritik bir rol oynamış olan Resneli Niyazi Bey'dir (Girit, 2017, s. 34, 50).

¹⁹ Atıf Bey İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin fedailerinden olup İkinci Meşrutiyetin ilanı öncesinde yaşanan süreçte Resneli Niyazi Bey'in isyanını bastırmak üzere görevlendirilmiş olan Şemsi Paşa'yı öldürmüştür (Ünlü, 2019, s. 51).

vataniye tertibinden” maaş bağlananların maaşlarının kesileceği belirtilmekteydi. Bu kapsamda maaşları kesilen isimler şunlardır: Eskişehir Mutasarrıfı Hilmi Bey’in oğlu Ekrem ve eşi Şem’iye Hanım, Damat Salih Paşa’nın²⁰ kız kardeşi Behiye Hanım, sadaret yaverlerinden mülazım Nafız Bey’in ailesi, Mehmet Zeki Bey’in eşi Bahriye Hanım, Ahmet Samim Bey’in ailesi, Miralay Fuat Bey’in ailesi, Harbiye Müsteşarı Miralay Ethem Paşa’nın ailesi, jandarma mülazımlarından Kutbettin Efendi’nin oğlu Mehmet Haldun Efendi, Muhib Bey’in annesi Emine Mevedet Hanım.

Bütün bu mali çerçeveye ek olarak bu dönemde İstanbul hükümetlerinin yaptığı düzenlemeler arasında beş kat ile sekiz kat arasında gerçekleştirilen vergi zamlarından da bahsetmek mümkündür (Düster, 1927, s. 73, 365, 372, 410, 552, 574, 626, 664).

TBMM’NİN BAKIŞ AÇISI

Türkiye Büyük Millet Meclisi yeni rejime geçiş konusunda süreci mümkün olduğu kadarıyla Osmanlı kurum ve yasalarına bağlılık sergileyerek yürütmeye özen göstermiştir. Bizzat TBMM’nin çalışma usullerinden Kanun-u Esasî’nin durumuna kadar birçok örnekten bu durum izlenebilir. Örneğin Mebusan Meclisi iç tüzüğünün gerekli görülen değişikliklerin yapılması suretiyle TBMM’de de uygulanmasına ilişkin TBMM kararı bu konuda dikkati çekmektedir. 1927 tarihli yeni iç tüzük yürürlüğe girene kadar Mebusan Meclisi iç tüzüğü TBMM’de çeşitli değişiklikler yapılarak uygulanmıştır. Yine 1921 Anayasası yapılırken 1876 Anayasası ve 1877 tarihli Osmanlı Meclisi iç tüzüğünün çizdiği kanun yapma çerçevesi dikkate alınmıştır (Tekin & İba, 2020, ss. 9-10).

TBMM’de Mustafa Kemal Paşa’nın da dahil olduğu birçok mebus zaman zaman Kanun-u Esasî’yi tanımadıklarını söyleseler de bazı uygulamaların yanlışlığı veya doğruluğunu belirtirken Kanun-u Esasî’yi ölçüt aldıkları görülür (Akin, 2001, s. 198; Tanör, 2014, s. 246; Tunaya, 2003, ss. 104-105). Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun kabul edildiği 20 Ocak 1921 tarihli TBMM toplantısında Mustafa Kemal Paşa’nın yaptığı değerlendirmelerde bu anayasa metnine bağlılık vurgusu dikkatleri çeker: “kavanini mevcude yerine yenisi konulmadıkça diğerleri caridir. Binaenaleyh öteden beri mevcut ve meri olan Kanunu Esasi mevadı münderecesinden herhangi birinin yerine diğer bir madde konulmadıkça veyahut heyeti umumiyesinin yerine yeni bir Kanunu Esasi kitabı vazedilmedikçe ahkamı bakidir.”²¹ Bu konuşma 1924 Anayasası’na kadar devam edecek olan çift anayasalı bir dönemin genel çerçevesini çiziyordu.

²⁰ Mahmut Şevket Paşa’yı öldüren suikastçılarla irtibatlı olduğu için bu olay kapsamında yapılan yargılamalarda idam edilmişti (Göl, “a.g.m.”, ss. 340-348).

²¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, İçtima Senesi 1, Cilt 7, İçtima 135, 20.01.1337, ss. 321-339’dan aktaran: Tekin & İba, “a.g.m.”, s. 15.

Kanun-u Esasî konusunda zaman zaman rastlanan çelişkili tavra benzer bir durum İstanbul'un işgalinden sonra İstanbul hükümetlerinin gerçekleştirdiği düzenlemeler konusunda da yaşanmıştır. Aşağıda yer verilen tartışmalardan izleneceği üzere TBMM söz konusu düzenlemeleri yok saydığını belirtmiştir. Buna karşılık erken cumhuriyet döneminde ise bu düzenlemeleri *Düstur*'un ayrı bir cildinde²² toplayarak kanun külliyatında yer vermiştir. Kendi çağının “en kapsamlı hukuk reformu”nu yapan ve bu adımlarıyla hukuk alanında eski rejimden tam kopuşu gerçekleştiren yeni bir yönetimin yok saydığı kanun metinlerine hukuk külliyatında yer vermesi ilginç bir tablo meydana getirmiştir (Hudson, 1927, s. 8; Starr & Pool, 1974, s. 534). Bu durumda yok sayma refleksinin o döneme mahsus bir meşruiyet çatışmasının geçici bir aşamasını meydana getirmiş olmasından söz etmek de mümkün olabilmektedir.

Kurtuluş Savaşı sürecinde İstanbul'daki eski rejimin temsilcileri bir yandan Anadolu üzerinde kaybettikleri otoriteyi yeniden sağlayabilmek için çaba verirken bir yandan da Ankara'da beliren yeni rejim ile meşruiyet savaşına girişmişti. Kuvva-yı İnzibatiye'nin kurulması, Anadolu'da fevkalade bir müfettişlik kurulması, Malta sürgünlerinin maaşlarının kesilmesi ve fetvalar yoluyla yeni iktidar odağının karalanması İstanbul'un bu tür faaliyetlerin birer örneğidir.

İstanbul'daki eski rejimin meşru bulmadığı Ankara'daki yeni idare de İstanbul yönetimini ve eylemlerini yok sayma yoluna gitmiş ve meşru saymayacağını ilan etmiştir. Özellikle İstanbul hükümetlerinin parlamentonun olmadığı bir ortamda adeta yasama organı gibi davranarak gerçekleştirdiği yüzlerce düzenlemenin geçerliliği TBMM'de uzun süren tartışmalara konu olmuştur. Bu tartışmaların izlenmesi yeni rejimin inşası sürecinde yaşanan zihniyet kırılmalarını yakalamak açısından önemli fırsatlar sunmaktadır.

TBMM'de, İstanbul hükümetlerine ait hukukî tasarrufların yok sayılmasına ilişkin ilk teklif 29 Nisan 1920 tarihinde dile getirilmiştir. Aydın Mebusu Cami (Baykut) Bey (1877-1949)²³ ve İstanbul Mebusu Doktor Adnan (Adivar) Bey'in (1881-1955)²⁴ verdikleri ortak takirde İstanbul'un işgal edildiği 16 Mart 1336 (1920)'dan itibaren yabancı etkisi altında bulunduğu için İstanbul hükümetinin imzaladığı ve imzalayacağı her türlü siyasi ve ticari anlaşmanın yok sayılmasını teklif etmişlerdir. Teklifte “İstanbul'un ecnebi kuvvetleri tarafında işgal tarihi olan 16 Mart 1336 tarihinden sonra İstanbul Hükümetince akdedilmiş ve edilecek olan siyasi, ticarî ve malî kaffe-i ukud ve mukavelat keenlemyekûn addolunur ve tekâfil-i millî tahtında değildir”²⁵ denilerek İstanbul yönetimi ile imzalanacak her türlü sözleşmenin milli güvence altında olmadığını ilanı da istenmiştir. Böylece

²² *Düstur – Tertib-i Sani, C. 12.*

²³ Özgeçmişi için bkz.: Çoker, 1995, ss. 127-129.

²⁴ Özgeçmişi için bkz.: Çoker, 1995, ss. 491-493.

²⁵ *TBMM Zabıt Ceridesi C. 1., D: 1, S: 1, İ: 7, Celse: 2, 29 Nisan 1336*, Büyük Millet Meclisi Matbaası, Ankara, (T. Y.), s. 160.

İstanbul ile sözleşme imzalamak niyetinde olan her türlü çevre uyarılmış oluyor bir yandan da İstanbul'daki eski idare izole edilmeye çalışılıyordu.

Aynı oturumda Erzurum Mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) Bey'in de (1887-1948)²⁶ hemen hemen aynı içeriğe sahip benzeri bir takriri okunur. Aynı doğrultuda Karahisar-ı Sahip (Afyon) Mebusu Hulusi (Kutluoğlu) Efendi (1883-1948)²⁷ ve arkadaşlarının verdikleri bir takrir daha vardır. Bu takrirler Erzurum Mebusu Reis-i Sani Celalettin Arif Bey (1875-1930)²⁸ tarafından Adliye ve Hariciye encümenlerine havale edilerek²⁹ görüş istenmiştir. Kendisine havale edilen teklifleri değerlendiren her iki komisyon daha sonra kendi kanun tekliflerini sunmuşlardır.

TBMM'nin 4 Mayıs 1336 tarihli toplantısında Adliye Encümeni'nin layihası okunarak gündeme alınmıştır. Söz konusu layihada “merkez-i hilafet ve saltanatın işgali tarihi olan 16 Mart 1336'dan itibaren Heyet-i Vükelaca akdedilmiş ve edilecek bilumum muahedat ve mukavelat, ukudat ve mukarrerat keenlemyekündür”³⁰ denilerek meclise sunulan ilk teklif doğrultusunda bir düzenleme teklif edilmiştir. Ancak Hariciye Encümeni meclise sunduğu layihada daha farklı bir yaklaşım sergilemiştir. Kanun teklifinin adı “Mütarekenin tarih-i akdinden itibaren Meclis-i Milli'nin tasvip ve tasdikine iktiran ettirilmeyen bilcümle muahedat, mukavelat, ukudat ve mukarreratın muteber olamayacağına dair kanun”dur. Söz konusu layihada Mondros Mütarekesi'nin imza tarihi olan 30 Teşrinievvel 1334 (1918)'ten İstanbul'un işgal tarihi olan 16 Mart 1336 (1920) tarihine kadar İstanbul hükümetlerince imzalanıp parlamentonun onayına sunulmayan bütün açık sözleşmeler ve düzenlemeler TBMM'nin onayı şartıyla geçerli olabilir denilmiştir. Yine layihada aynı zaman aralığında imzalanan her türlü gizli sözleşme ve düzenlemenin TBMM nazarında yok hükmünde olduğu belirtilmiştir. Teklif 16 Mart 1336 (1920) tarihinden itibaren ise ister gizli ister açık imzalanan her türlü sözleşmenin muteber kabul edilmeyeceğini belirtmiştir. Tekliffe göre işgal sonrası dönemde İstanbul hükümetleri Anadolu ve Rumeli'de millet aleyhinde yapacağı her türlü eylemde hazineden kullanacağı paradan ve millet tarafından seçilmeden sulh konferansına göndereceği heyete verilecek tahsisattan dolayı sorumlu tutulacak ve tazminata tabi olacaktır. TBMM memleketin kaderini tayin etmede, barış görüşmelerine delege seçme ve gönderme konularında bütün hakları yalnızca kendisine tahsis etmiştir³¹ denilerek milli egemenliği yansıtan başka bir kurumun tanınmadığı da teklifte ayrıca belirtilmiştir.

²⁶ Özgeçmiş için bkz.: Çoker, 1995, ss. 391-392.

²⁷ Özgeçmiş için bkz.: Çoker, 1995, ss. 568-569.

²⁸ Özgeçmiş için bkz.: Çoker, 1995, ss. 388-390.

²⁹ *TBMM Zabıt Ceridesi C. 1., D: 1, S: 1, İ: 7, Celse: 2, 29 Nisan 1336*, s. 161.

³⁰ *TBMM Zabıt Ceridesi C. 1., D: 1, S: 1, İ: 11, Celse: 2, 4 Mayıs 1336*, Büyük Millet Meclisi Matbaası, Ankara, (T. Y.), s. 234.

³¹ *TBMM Zabıt Ceridesi C. 1., D: 1, S: 1, İ: 11, Celse: 2, 4 Mayıs 1336*, s. 234.

Daha sonra Adliye Encümeni adına söz alan Saruhan (Manisa) Mebusu Refik Şevket (İnce) Bey (1885-1955),³² 29 Nisan'da ayrı ayrı verilen iki takririn aynı anlama geldiğini belirterek kendileri tarafından birleştirildiğini ve teknik yönden görülen aksaklıkların düzenlendiğini belirtmiştir. Takrirlerde birtakım teknik düzeltmeler yaptıklarını açıkladıktan sonra Hariciye Encümeni'nin takririndeki önemli bir noktaya dikkatleri çeker. O nokta da Hariciye Encümeni'nin keenlemyekûn sürecini mütarekenin imzasından itibaren başlatmış olmasıdır. Refik Şevket Bey bunu uygun bulmadıklarını söylemiştir. Çünkü mütarekeyi imzalayan Ahmet İzzet Paşa hükümeti idi. Ahmet İzzet Paşa ise vatansever birisidir, onun zamanında da imzalanan açık ve gizli anlaşmalar olması muhtemeldir. Aynı şekilde, belirtilen zaman aralığında milletin itimadını kazanmış olan bir Ali Rıza Paşa hükümeti de görev yapmıştır. Aynı durum, yani açık ve gizli anlaşmalar yapılmış olması onun zamanı için de geçerlidir. Bunları keenlemyekûn kabul etmek Refik Şevket Bey'e göre doğru değildi. Ayrıca açık veya gizli olsun, anlaşmalar meclis onayından geçmedikçe zaten yürürlüğe giremezdi.³³ Dolayısıyla ona göre başlangıç noktası olarak 16 Mart'ı kabul etmek gerekmede idi. Refik Şevket Bey'e göre ayrıca güven duyulan hükümetler tarafından bize düşman olmayan devletlerle bizim menfaatlerimiz doğrultusunda ticari, mali, siyasi anlaşmalar da imzalanmış olabilirdi. Bu ihtimali yok saymak doğru olmayacağı için kanunda başlangıç olarak 16 Mart tarihi belirtilmiştir.

Refik şevket konu hakkında konuşup Hariciye Encümeni'nin takriri hakkında başka teknik detaylarla ilgili eleştirilerde bulunmuştur. Bu detaylardan biri barış konferansına gönderilecek heyete ait tahsisat ile ilgili maddedir. Refik Şevket Bey'in bu maddenin gerekli olmadığına dair sözleri kim olduğu kayıtlarda belirtilmeyen bir mebusun "yine Rıza Tevfik Bey mi yesin" sözleriyle kesilmiştir. Refik Şevket Bey ise sözlerini devam ettirerek amacını açıklamıştır. Ona göre yapılacak her türlü harcama kanun-u muvakkat benzeri tasarrufla yapılacağı için zaten bu konu "mukarrerat" kategorisine girecek ve yok sayılacaktır. Dolayısıyla tekrara gerek yoktur.³⁴

Daha sonra Karahisar-ı Sahip Mebusu Hulusi (Kutluoğlu) Efendi, Hariciye Encümeni adına söz almıştır. Konuşmasında, Refik Şevket Bey'in teknik eleştirilerine cevaben; layihalarını siyasi, hukuki vb. tarz ve usulleri gözeterek değil memleketin menfaatlerini gözeterek hazırladıklarını söylemiştir. Mütarekenin başlangıç noktası olması halinde milli menfaatlere uygun kabul edilen bu nedenle de icraatının yok sayılması Adliye Encümeni tarafından doğru bulunmayan Ahmet İzzet Paşa Hükümeti Hulusi Bey'e göre mütarekeyi imzalayarak ülkeyi çaresizlik ile baş başa bırakmıştır.³⁵

³² Özgeçmiş için bkz.: Çoker, 1995, ss. 839-840.

³³ *TBMM Zabıt Ceridesi C. 1., D: 1, S: 1, İ: 11, Celse: 2, 4 Mayıs 1336*, s. 235.

³⁴ *TBMM Zabıt Ceridesi C. 1., D: 1, S: 1, İ: 11, Celse: 2, 4 Mayıs 1336*, s. 236.

³⁵ *TBMM Zabıt Ceridesi C. 1., D: 1, S: 1, İ: 11, Celse: 2, 4 Mayıs 1336*, s. 237.

Ayrıca mütarekeden sonra Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin İngilizler ile gizli bir anlaşma imzaladıkları söylentilerine de değinen Hulusi Bey, bu gizli anlaşmanın içeriğine dair duyumlara yer verir. Sevr Barış Anlaşması'nı hatırlatan içeriği özetledikten sonra da bu tarz anlaşmaların olması ihtimalini gözeterek mütarekeyi başlangıç noktası yaptıklarını, böyle bir tavır alarak olası kayıpların önünü kesmek istediklerini söylemiştir. Ayrıca kendilerinin de muteber buldukları Ali Rıza Paşa kabinesi, yargı bağımsızlığını zedeleyen bir kararnameyi İtilaf Devletleri'ne vermişlerdi. Hulusi Efendi bunu neden kabul edelim diye sormuştur. Yani layihaya göre mütarekeden İstanbul'un işgaline kadar olan açık anlaşmalar TBMM tarafından yeniden gözden geçirilecek ve uygun olanlar kabul edilecek, gizli olanlar ise doğrudan yok sayılacaktır. Refik Şevket (İnce) Bey'in gereksiz bulunduğu açık ve gizli ifadeleri bu nedenle Hariciye Encümeni'nin layihasına yazılmıştır. İstanbul'un işgalinden sonra da zaten açık da olsa gizli de olsa bütün tasarruflar yok sayılacaktır.³⁶

Saruhan (Manisa) Mebusu Celal (Bayar) Bey (1883-1986),³⁷ Lazistan (Rize) Mebusu Doktor Abidin (Atak) Bey (1879-1939)³⁸ gibi isimler de başlangıç noktasının mütareke tarihi olması konusunda görüş bildiren konuşmalar yapmışlardır. Bunu dayandırdıkları temel nokta ise Ahmet İzzet Paşa hükümetinin mütarekeyi baskı altında imzaladığı ve bu baskının mütareke imzasından sonra da hükümetler üzerinde, örneğin Ali Rıza Paşa Hükümeti üzerinde de devam ettiği görüşüdür.³⁹ Bu konuşmalardan sonra Adliye Encümeni adına söz alan Kastamonu Mebusu Abdülkadir Kemalî (Öğütçü) Bey (1889-1949)⁴⁰ Hariciye Encümeni ile Adliye Encümeni'nin görüşlerinin temelde aynı olduğunu, ayrılık olamayacağını söylemiştir. Ona göre kendilerinin hazırladığı layiha özet olup Hariciye Encümeni'nin hazırladığı ise "bizimkinin tefsiri olmak üzere şerhdır." Ancak bu tavır da meclisteki kaynamayı durdurmaz. Reis-i Sanî Celalettin Arif Bey, müzakerenin yeterliliğini meclisin oylamasına sunup kabul oyu alınca şimdi meclisin önündeki asıl meselenin iki layiha arasından hangisini seçeceğine dair olduğunu söylemiştir. Meclis hangi layihanın esas alınacağına ilişkin yapılan oylamada Hariciye Encümeni'nin layihısından yana oy kullanmıştır.⁴¹

Hariciye Encümeni'nin layihası 6 Mayıs 1920 tarihli TBMM toplantısında "Mütareke'nin tarih-i akdinden itibaren Meclis-i Milli'nin tasvib ve tasdikine iktiran ettirilmeyen bilcümle muahedat, mukavelat, ukudat ve mukarreratın

³⁶ *TBMM Zabıt Ceridesi C. 1., D: 1, S: 1, İ: 11, Celse: 2, 4 Mayıs 1336, s. 238.*

³⁷ Özgeçmiş için bkz.: Çoker, 1995, ss. 831-836.

³⁸ Özgeçmiş için bkz.: Çoker, 1995, ss. 719-720.

³⁹ *TBMM Zabıt Ceridesi C. 1., D: 1, S: 1, İ: 11, Celse: 2, 4 Mayıs 1336, ss. 239-241.*

⁴⁰ Özgeçmiş için bkz.: Çoker, 1995, ss. 615-617.

⁴¹ *TBMM Zabıt Ceridesi C. 1., D: 1, S: 1, İ: 11, Celse: 2, 4 Mayıs 1336, s. 243.*

muteber olamayacağına dair kanun”⁴² başlığıyla gündeme alınmıştır. Ancak kanunun başlığına itirazlar vardır. Karahisar-ı Sahip (Afyon) Mebusu Şükrü (Koç) Bey (1887-1938)⁴³ mütareke öncesinde ve sonrasında faaliyet göstermiş olan iki meclis olduğunu söyleyerek bunların milletin güvenine mazhar olduğunu hatırlatan bir konuşma yapmıştır. Dolayısıyla bu meclislerin her türlü icraatının yok sayılmasının hukukî ve siyasî manada olumsuz sonuçları olabileceğini söyleyerek kanun başlığında yer alan ifadeyi değiştirmeyi önermiştir. Ona göre bu iki meclisin güvenoyunu alarak icraatta bulunan hükümetlerin de faaliyetlerini yok saymak siyasi ve hukuki zararlar doğurabilirdi. Örneğin Ali Rıza Paşa Hükümeti herhangi bir devletle millet yararına bir sözleşme imzalamış olsa sırası geldiğinde bu sözleşmenin imkânlarından yararlanamama ihtimali olabilirdi. Ona göre mütareke akdinden itibaren değil İstanbul’daki hükümetin, padişahın ve meclisin iş göremez hale gelmesine sebep olan işgalin başlangıcından yani 16 Mart tarihinden itibaren yapılan icraatın yok sayılması gerekir. Zaten TBMM’nin Ankara’da toplanma nedeni de aynı tarihsel koşullardan kaynaklanıyordu.⁴⁴

İcra Heyeti adına söz alan Kastamonu Mebusu Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey de (1878-1969)⁴⁵ benzeri bir yaklaşım sergileyerek 16 Mart tarihinin keenlemyekün süreci için başlangıç noktası sayılmasını önermiştir. Mütarekenin başlangıç noktası sayılması Yusuf Kemal Bey’e göre devleti gerek iç hukuk gerekse uluslararası hukuk bakımından zor durumda bırakabilir, ileride çeşitli hak kayıplarına ve zararlara yol açabilirdi. Hatta Türkiye Lahey mahkemesinde zor duruma düşebilir, ileride yüklü tazminat ödemeleri yapmak zorunda kalabilirdi.⁴⁶ Yusuf Kemal Bey’in işaret ettiği bir diğer nokta ise imzalanan her türlü muahede ve mukarreratın zaten meclisin onayından geçmesi gerekliliğidir. Kanun-u Esasî’nin zaten meclis onayını zorunlu kıldığını hatırlatan Yusuf Kemal Bey, bu zorunluluk dışında kalan hükümet tasarruflarının varlığından ise o hükümetlerin sorumlu tutulması gerektiğini belirtmiş, ayrıca hükümetlerin tasarrufundan çeşitli haklar elde etmiş olan vatandaşların bu haklarını da düşünmek gerektiği sözlerine eklemiştir.⁴⁷

Refik Şevket Bey ise konunun başka bir boyutunu gündeme getirmiştir. Ona göre hükümetler bazen meclisin onayına gerek duymadan da örneğin satın alma işleriyle ilgili çeşitli özel muahedeler imzalayabiliyorlar. Keenlemyekün meselesinde mütarekenin imza tarihi başlangıç kabul edilirse İstanbul’un işgaline kadarki süreçte imzalanan bu tarz sözleşmeleri de yok saymak gerekir ki bu da

⁴² *TBMM Zabıt Ceridesi C. 1., D: 1, S: 1, İ: 12, Celse: 1, 6 Mayıs 1336*, Büyük Millet Meclisi Matbaası, Ankara, (T. Y.), s. 256.

⁴³ Özgeçmiş için bkz.: Çoker, 1995, s. 572.

⁴⁴ *TBMM Zabıt Ceridesi C. 1., D: 1, S: 1, İ: 12, Celse: 1, 6 Mayıs 1336*, s. 256.

⁴⁵ Özgeçmiş için bkz.: Çoker, 1995, ss. 627-630.

⁴⁶ *TBMM Zabıt Ceridesi C. 1., D: 1, S: 1, İ: 12, Celse: 1, 6 Mayıs 1336*, s. 257.

⁴⁷ *TBMM Zabıt Ceridesi C. 1., D: 1, S: 1, İ: 12, Celse: 1, 6 Mayıs 1336*, s. 258.

bireysel maddi zararların doğması ihtimali demektir. Dolayısıyla mütarekeyi başlangıç noktası sayan bu ifadenin 16 Mart'la değiştirilmesi doğru olacaktır. Başlangıç noktası değişikliği dışında Refik Şevket Bey'in bir önerisi ise kanun başlığına "imtiyazat" ibaresinin de eklenmesi gerekliliğidir. Hükümetlerin 16 Mart'tan sonra verdikleri ve verecekleri bütün imtiyazları kapsayacak şekilde kanun başlığının genişletilmesini istemiştir. Daha sonra yeniden söz alan Yusuf Kemal Bey işittiği bazı iddiaların yarattığı kaygılara değinir. Duyduğu iddia önceki hükümetlerin özellikle Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin bazı gizli anlaşmalar imzalamış olabileceği endişesidir.⁴⁸ Ancak Yusuf Kemal Bey Kanun-u Esasi'nin 7. maddesine dikkatleri çekerek; gizli bile olsa hükümetlerin imzaladığı anlaşmanın hele hele Osmanlı Devleti'nin geleceğini ilgilendiren bir anlaşmanın Mebusan Meclisi'nin onayından geçmesi gerektiğini belirterek endişelerin yersizliğini vurgular. Çünkü Kanun-u Esasi'nin 7. Maddesi padişaha muahede imzalama yetkisi tanımış olmakla beraber; barış imzalama, ticaret yapma, toprak terk etme, toprak ilhak etme konularıyla ilgili, ayrıca Osmanlı vatandaşlarının kişisel haklarını ilgilendiren veya hazineden ek harcama yapmayı gerektiren anlaşmalarda Mebusan Meclisi'nin onayını şart koşuyordu. 16 Mart tarihinin neden başlangıç noktası olması gerektiğini Yusuf Kemal Bey şu şekilde açıklar: İstanbul zaten mütarekeden beri fiilen askerî işgal altındadır. Ancak 16 Mart'tan itibaren başlayan yeni süreç siyasî bir işgal olup yasama ve yürütme organlarının iradelerini kısıtlayıcı bir rol oynamıştır. Bu nedenle yok sayma durumunu uluslararası kamuoyunda savunmak daha kolay olurdu.⁴⁹

Konu 17 Mayıs 1336 (1920) tarihli TBMM toplantısında yeniden gündeme gelmiştir. Bu defa toplantıya Mustafa Kemal Paşa başkanlık etmektedir. Konunun tartışıldığı önceki toplantılara reis-i sani sıfatıyla başkanlık eden Celalettin Arif Bey bu defa icra vekilleri heyeti adına söz alarak kanun hakkında ilk konuşmayı yapar. Meclise iki layiha geldiğini, ikisi arasında sadece başlangıç noktası bakımından fark olduğunu hatırlatan Celalettin Arif Bey, Heyet-i Vükelâ'nın son kararının 16 Mart'ı başlangıç noktası saymak yönünde olduğunu belirtmiştir. Celalettin Arif Bey, mütarekeyi başlangıç noktası saymak isteyenlerin en büyük korkusunun mütarekeden itibaren başlayan süreçte gizli anlaşmaların imzalanmış olma ihtimali olduğunu belirtir. Sonra da tıpkı meslektaş hukukçu Yusuf Kemal Bey gibi o da Kanun-u Esasi'nin 7. maddesini hatırlatarak meclis onayı olmadan bu tarz anlaşmaların yürürlüğe giremeyeceğini söyleyerek endişelerin yersizliğine değinir. Damat Ferit Paşa Hükümeti ile İngiltere arasında imzalandığı söylentileri dolaşan gizli anlaşma da [Sevr kastediliyor H.K.] bu kapsamdadır. Ayrıca o da Yusuf Kemal Bey gibi, mütarekenin başlangıç sayılması durumunda tazminat yükümlülükleriyle karşılaşma ihtimalinden bahseder. Hatta aynı tehlike ona göre

⁴⁸ *TBMM Zabıt Ceridesi C. 1., D: 1, S: 1, İ: 12, Celse: 1, 6 Mayıs 1336, s. 259.*

⁴⁹ *TBMM Zabıt Ceridesi C. 1., D: 1, S: 1, İ: 12, Celse: 1, 6 Mayıs 1336, s. 260.*

16 Mart tarihi için de geçerlidir. Ancak bu noktada aradaki süre iki ay gibi kısa bir aralığı kapsadığı için söz konusu risk daha düşüktür.⁵⁰

TBMM'nin 7 Haziran 1336 (1920) tarihli toplantısında kanun teklifine ilişkin son tartışmalar gerçekleştirilmiş⁵¹ bu tartışmalardan sonra "16 Mart 1336 Tarihinden İtibaren İstanbul Hükûmetince Akdedilen Bircümle Mukavelat, Uhdat Vesairenin Keenlemyekün Addi Hakkında Kanun"⁵² çıkarılarak durum netliğe kavuşturulmuştur. Kanuna göre:

İstanbul'un işgal tarihi olan 16 Mart 1336-1920'den itibaren Büyük Millet Meclisi'nin tasvibi haricinde İstanbul'ca akdedilmiş veya edilecek bilumum muahedat ve mukavelat ve ukudat ve mukarrerat-ı resmiye ve verilmiş imtiyazat ve meadin ferağ ve intikalatı ve ruhsatnameleri ile mütarekeden sonra akdedilmiş bircümle muahedat-ı hafiyeye ve doğrudan doğruya veya bilvasıta ecanibe verilmiş imtiyazat ve meadin ferağ ve intikalatı ile ruhsatnameleri keenlemyekündür (16 Mart 1336 Tarihinden İtibaren, 1337).

TBMM açısından 16 Mart 1920 tarihi aslında sadece keenlemyekün noktası değildi. Saltanatın son bulmasını sağlayan 1-2 Kasım 1922 tarihli heyet-i umumiye kararında "Türkiye halkı, hâkimiyet-i şahsiyeye müstenit olan İstanbul'daki şekl-i hükümeti 16 Mart 1920'den itibaren ve ebediyen tarihe müntakil addeylemiştir"⁵³ denildiği için bu tarihin eski rejimin bitiş noktası sayıldığı da anlaşılmaktadır.

SONUÇ

İstanbul'un 16 Mart 1920'de işgal edilmesinden sonra Ankara'da beliren TBMM Hükümeti ile eski rejimi temsil eden İstanbul hükümetleri arasında ülke yönetimine ilişkin yaşanan yetki çatışmaları Kurtuluş Savaşı sürecinin önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Her ne kadar TBMM ülke yönetiminde tek söz sahibinin kendisi olduğunu ilan edip bu konuda başka bir güç tanımadığını ilan etmişse de İstanbul rejimi bu kararı yok sayarak normal işleyişini sürdürmüştür. Meclis-i Mebusan'ın çalışmalarını ertelemesi ve padişahın 11 Nisan 1920'de meclisi feshetmesi de bu işleyiş bozmamıştır. İstanbul hükümetleri Kanun-u Esasî'nin

⁵⁰ *TBMM Zabıt Ceridesi C. 1., D: 1, S: 1, İ: 17, Celse: 1, 6 Mayıs 1336, s. 279.*

⁵¹ *TBMM Zabıt Ceridesi C. 2., D: 1, S: 1, İ: 25, Celse: 7, 7 Haziran 1336, Büyük Millet Meclisi Matbaası, Ankara, (T. Y.), ss. 147-154.*

⁵² *TBMM Zabıt Ceridesi C. 2., D: 1, S: 1, İ: 25, Celse: 7, 7 Haziran 1336, ss. 153-154.*

⁵³ "Türkiye Büyük Millet Meclisinin, Hukuku Hâkimiyet ve Hükûraninin Mümessili Hakikisi
Olduğuna Dair",
https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc001/karartbmmc001/karartbmmc00100308.pdf, Eişim Tarihi: 30.04.2024.

parlamentonun olmadığı durumlarda yürütmeye tanıdığı kanun-u muvakkat veya kararname düzenleme yetkisini ve buna benzer anayasal dayanakları kullanarak kendilerini yasama organı yerine koymuşlar ve yüzlerce düzenlemeye imza atmışlardır. Bu yöntem meşrutiyet rejiminin başından beri hükümetlerin sıklıkla başvurduğu bir yol olduğu için hiç yadırganmadan bu dönemde de uygulanmıştır. Hatta işgalin hüküm sürdüğü olağanüstü koşullar bu durumun normalleştirilmesi için daha elverişli bir atmosfer oluşturmuştur. Böylece yasama faaliyetleri denetlenmesi güç bir parlamento yerine padişahın kontrolünde olan hükümetler eliyle sürdürülmüş oluyordu. Kararname metinlerinin sonlarına da toplandığında Meclis-i Umumi'ye ilgili düzenlemenin kanunlaşmasının teklif edileceği ifadesi mutlaka ekleniyordu. Yani bu durumun geçici olduğu ve şartların normale döneceği var sayılıyor veya iddia ediliyordu. Yine incelediğimiz zaman kesiti içerisinde padişah tarafından onlarca irade-i seniyye ve nizamname de yayınlanmıştır.

Tüm bu yasama faaliyetleri özellikle devlet işleyişini ve rejimi ayakta tutmaya yönelik örneklerle doludur. Örneğin yayınlanan 353 kararnameden 116 tanesinin bütçe artırımı, uzatımı vb. konularla ilgili olması, kimi vergilerin sekiz kata kadar artırılması bu ayakta kalma çabasıyla ilgilidir. Yine kararname metinlerine Meclis-i Umumi toplandığında kanun teklifinin yapılacağını beyan edilmesi de aynı doğrultuda değerlendirilebilir.

Söz konusu düzenlemelerin yöneldiği bir diğer hedef ise iktidardan düşmüş olan İttihatçılar ile hesaplaşma arzusudur. Özellikle Damat Ferit Paşa hükümetleri eliyle yayınlanan kararnameler arasında Balkan ve Birinci Dünya savaşlarına girilmiş olmasından sorumlu tutulanların Divan-ı Harp'te yargılanmasını salık verenler dikkat çekmektedir. Ancak bu yöndeki çabalar kısa süre sonra bir iç siyasi hesaplaşma çabasına dönüşmüştür. Yine Kuvva-yı Milliye'ye karşı Kuvva-yı İnzibatiye'nin kurulmasına veya Anadolu üzerinde İstanbul'un kaybettiği otoritesini canlandırmak adına Anadolu'da Fevkalade Bir Müfettiş-i Umumilik kurulmasına dair düzenlemeler aynı hükümetler eliyle yapılmıştır. Bunlara ek olarak İttihat ve Terakki iktidarında vatana hizmet tertibinden maaş bağlananların maaşlarının kesilmesi, Millî Mücadele aleyhinde faaliyetleriyle bilinen kişilere veya ailelerine maaş bağlanmasına dair düzenlemeler çeşitli katmanlara sahip bir meşrutiyet savaşının farklı yüzlerinden yansıyan örneklerdir.

İttihat ve Terakki iktidarının bağladığı maaşların kesilmesi sadece geçmişe verilmiş bir yanıt değildi. İttihat ve Terakki tabanının aktif bir şekilde yer aldığı Millî Mücadele'ye ilişkin güncel bir tavır da barındırmaktaydı. Daha sonra Anadolu ile daha ılımlı bir ilişki kurmuş olan Ahmet Tevfik Paşa Hükümeti zamanında çıkarılan kararnameler yoluyla bu defa Damat Ferit Paşa hükümetlerinin kestiği maaşların en azından bir kısmı tekrar bağlanmışken yine aynı hükümetlerin bağladığı maaşlar da kesilmiştir. Demek ki İstanbul ile Anadolu arasında süren yetki çekişmesinde ve psikolojik savaşta ekonomik unsurlar da silah

olarak kullanılmış ve İstanbul hükümetleri bu konuda yasamaya ilişkin yetkilerini son noktasına kadar kullanmışlardır.

İstanbul hükümetlerinin kararnameler yoluyla yasama boşluğunu doldurması TBMM Hükümeti'nin gözünde meşru bir durum olarak görülmemiştir. TBMM Hükümeti İstanbul'un işgal edilmiş olması nedeniyle buradaki idarenin siyasi bağımsızlığının ve meşruiyetinin olmadığı tezini ileri sürmüştür. Bu nedenle TBMM İstanbul hükümetleri eliyle yapılan düzenlemelerin yok hükmünde sayılması yolunda bir kanun da çıkarmıştır.

TBMM'de İstanbul hükümetleri eliyle gerçekleştirilen her türlü yasal düzenlemenin yok sayılmasına ilişkin görüşmeler 29 Nisan 1920'de bu konuda verilen bir kanun teklifi dolayısıyla başlamış ve günlerce sürmüştür. Tartışmaların uzun sürmesinin iki nedeni vardır. Birinci neden yok sayma kararının hukukî ve siyasi sonuçlarının ayrıntılı olarak ele alınmış olmasıdır. İkinci neden ise İstanbul hükümetlerinin hangi tarihten itibaren yaptıkları düzenlemelerin yok sayılacağına ilişkin tartışmalardır. Özellikle tarih konusu, ilk nedeni de içine alacak şekilde hassasiyetle değerlendirilmiştir. Mecliste bu konuda egemen olan iki görüş vardı. Kimi mebuslara göre Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalandığı 30 Ekim 1918'den itibaren İstanbul hükümetlerinin imzasını taşıyan her türlü tasarruf yok sayılmalı iken kimisi de bu konuda İstanbul'un işgal tarihi olan 16 Mart 1920'nin başlangıç sayılması görüşünü savunuyordu. Mütarekenin başlangıç sayılmasını istemeyen mebuslar genelde İstanbul'un işgaline kadarki süreçte Ahmet İzzet Paşa, Ali Rıza Paşa gibi milletin güvenini kazanmış hükümetlerin görev yapmış olduklarını hatırlatmışlardır. Ancak. Mütarekeyi başlangıç saymak isteyen görüş ise, Ahmet İzzet Paşa'nın mütarekeyi imzalayarak ülkeyi çaresizliğe mahkûm ettiğini ileri sürmüş, muteber kabul edilen Ali Rıza Paşa hükümetinin de kimi icraatlarının İtilaf Devletleri'nin istekleri doğrultusunda ilerlediğini iddia etmiştir. Yani aslında bu görüş, Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasından sonra İstanbul hükümetlerinin özgür iradeleri ile hareket etmediği tezini savunuyordu.

TBMM bu konuda, daha kolay savunabileceği 16 Mart 1920 tarihini başlangıç sayma yolunu seçmiştir. Çünkü İstanbul'un doğrudan işgal edilmiş olması nedeniyle buradaki siyasi irade bağımsız hareket etme kabiliyetini kaybetmiştir. Bunu dünyaya anlatmak, iç hukuk ve uluslararası hukuk mekanizmaları karşısında savunmak daha kolay olacaktı. 7 Haziran 1336 (1920)'da çıkarılan kanun İstanbul hükümetlerinin 16 Mart 1336 (1920)'dan sonraki bütün tasarruflarını yok sayarken mütarekeden sonra imzalanmış gizli anlaşmaları ve yabancılara verilmiş olan her türlü imtiyaz ve ruhsatın yok sayılacağını da belirtiyordu. Böylece mütarekeden sonra ulusal menfaatlere aykırı gizli sözleşmeler imzalanmış olması riski de bertaraf edilerek bu kaygıyı taşıyan isimlerin kaygıları da giderilmiş oluyordu.

Yok sayma kararı bir hukuksal sorun olmanın ötesinde bir siyasi tavrı da ortaya koymaktaydı. Çünkü Ankara'da beliren yeni rejim meşruiyetini de aynı tarihsel arka plana dayandırıyor. Saltanatın kaldırılmasını sağlayan 1-2 Kasım

1922 tarihli heyet-i umumiye kararında saltanata dayalı yönetim tarzının 16 Mart 1920 itibariyle tarihe karıştığı söylenerek eski rejimin bitiş noktası da belirlenmiş oluyordu.

Yazar Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma tek yazarlı olup katkı oranı %100'dür ve herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Birincil Kaynaklar

16 Mart 1336 Tarihinden İtibaren İstanbul Hükûmetince Akdedilen Bircümle Mukavelat, Uhdat Vesairenin Keenlemyekün Addi Hakkında Kanun (1337, 14 Şubat). *Ceride-i Resmîye* (S. 2).

Atatürk, M. K. (1999). *Nutuk (C. I-II)*. İstanbul: Yenigün Haber Ajans Basın ve Yayıncılık.

Düstur – Tertib-i Sani, C. 12 (25 Cemâziyelâhir 1338 – 14 Rebûlevvel 1341) (16 Mart 1336 – 4 Teşrinisani 1338). (1927). İstanbul: Evkaf Matbaası.

Hadisat-ı Siyasiye-i Dahiliyeden Dolayı Vefat Eden Bazı Zevat Ailelerine Hizmet-i Vataniye Tertibinden Maaş Tahsisi Hakkında Kararname (1336, 1 Haziran). *Takvim-i Vekayi* (S. 3868).

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima Senesi: 3, C. 1, Onüçüncü İnikad (3 Kânunuevvel 1332), s. 149. (1332). <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd03ic03c001/mmbd03ic03c001ink013.pdf> (Erişim tarihi: 10.01.2024).

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 4, İçtima Senesi: 1, C. 1, İçtimâ-ı Fevkalade, Yirmidördüncü İnikad 18 Mart 1336 (1920), ss. 496-497. (1920). <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd04icf01c001/mmbd04icf01c001ink024.pdf> (Erişim tarihi: 08.01.2024).

Meclis-i Mebusan'ın Feshi Hakkında İrade-i Seniyye (1338, 23 Receb / 1336, 13 Nisan), *Takvim-i Vekayi* (S. 3826).

TBMM Zabıt Ceridesi C. 1., D: 1, S: 1, İ: 11, Celse: 2, 4 Mayıs 1336. (T. Y.). Ankara: Büyük Millet Meclisi Matbaası.

TBMM Zabıt Ceridesi C. 1., D: 1, S: 1, İ: 12, Celse: 1, 6 Mayıs 1336. (T. Y.). Ankara: Büyük Millet Meclisi Matbaası.

TBMM Zabıt Ceridesi C. 1., D: 1, S: 1, İ: 7, Celse: 2, 29 Nisan 1336. (T. Y.). Ankara: Büyük Millet Meclisi Matbaası.

TBMM Zabıt Ceridesi C. 2., D: 1, S: 1, İ: 25, Celse: 7, 7 Haziran 1336. (T. Y.). Ankara: Büyük Millet Meclisi Matbaası.

Türkiye Büyük Millet Meclisinin, Hukuku Hâkimiyet ve Hükümlerinin Mümessili Hakikisi Olduğuna Dair (1338, 30 Teşrinisani). https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc001/karartbmmc001/karartbmmc00100308.pdf (Erişim tarihi: 30.04.2024).

Araştırma İnceleme Eserler

Akandere, O., & Polat, H. A. (2011). *Damat Ferit Paşa hükümetlerinin Millî Mücadele karşıtı politikaları*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Akın, R. (2001). *TBMM devleti (1920-1923) Birinci Meclis Döneminde devlet erkleri ve idare*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Akın, R. (2014). İttihat ve Terakki Hükümetleri'nin Divan-ı Harb-i Örfi'de yargılanması ve Malta sürgünleri (1918-1921). *Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1 (1), 59-120.

Akşin, S. (1992). *İstanbul hükümetleri ve Milli Mücadele C. 2: son meşrutiyet 1919-1920*. İstanbul: Cem Yayınevi.

Akşin, S. (2002). Siyasal tarih (1908-1923). S. Akşin (Ed.), *Türkiye tarihi – C. 4: çağdaş Türkiye tarihi (1908 – 1980)* içinde (ss. 27-123). İstanbul: Cem Yayınevi.

Akşin, S. (2010). *İç savaş ve Sevr'de ölüm*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Arslan, A. (1995). Anadolu Fevkalade Müfettişi-i Umumiliği - IV. ve V. Damat Ferit hükümetlerinin Anadolu'daki yönetimi Büyük Millet Meclisi'nden geri alma teşebbüsü (1920). *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 4 (16), 443-450. https://doi.org/10.1501/Tite_0000000031

Ateş, F. (2018). II. Meşrutiyet sonrası kurşunla sansür geleneği bir muhalefet tasfiyesi örneği olarak Ahmet Samim cinayeti. *Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2 (2), 89-104. <https://doi.org/10.38122/ased.486548>

Bağy. (T.Y.) *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/bagy>

Başabaş Dirier, A. (2021). Kuvayı İnzibatiye / Hilafet Ordusu. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 8 (3), 968-983. <https://doi.org/10.46868/atdd.153>

Çetin, N. (2015). *Son sadrazam Ahmet Tevfik Paşa*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Çoker, F. (1994). *Türk parlamento tarihi – Milli Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem 1919-1923 C. 1*. Ankara: TBMM Vakfı Yayınları.

Çoker, F. (1995). *Türk parlamento tarihi – Milli Mücadele ve T.B.M.M. I. dönem 1919-1923 C. 3*. Ankara: TBMM Vakfı Yayınları.

Demirel, A. (2017). *İlk meclisin vekilleri – Milli Mücadele Döneminde seçimler*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Erdem, T. (1982). *Anayasalar ve seçim kanunları (1876 – 1982)*. İstanbul: Milliyet Yayınları.

Gazel, A. A. (2022). Osmanlı Devleti’nde parlamento fesihleri (1877-1920). *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 18 (35), 67-101.

Girit, K. (2017). *Dönemin olayları ışığında Resneli Niyazi Bey*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.

Göl, H. (2021). Belgelerle Mahmut Şevket Paşa suikastı. *Tarih & Gelecek Dergisi*, 7 (1), 334-362. <https://doi.org/10.21551/jhf.892783>

Güneş, İ. (1985). *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin düşünsel yapısı (1920 – 1923)*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Güneş, İ. (1998). *Türk parlamento tarihi – I. ve II. Meşrutiyet, C. 2*. Ankara: TBMM Vakfı Yayınları.

Hudson, M. O. (1927). Law reform in Turkey. *American Bar Association Journal*, 13 (1), 5-8.

İba, Ş., & Bakırcı, F. (2021). Türk Hukukunda “geçici kanun” ve “geçici madde” kavramları üzerine. *Uyumsuzluk Mahkemesi Dergisi*, 9 (17), 271-302. <https://doi.org/10.18771/mdergi.957901>

Koylu, Z. (2010). Eskişehir Mutasarrıfı Hilmi Bey’in öldürülmesi. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 12 (46), 425-455. https://doi.org/10.1501/Tite_0000000331

Küçük, C. “Bâbiâli Baskını”, <https://islamansiklopedisi.org.tr/babiali-baskini> (Erişim Tarihi: 16.09.2024).

Küttükoğlu, M. S. (T. Y.). İrade-i seniyye. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/irade-i-seniyye#:~:text=Arap%C3%A7a%20bir%20kelime%20olan%20ir%C3%A2de,emi r%20kar%C5%9F%C4%B1%C4%B1%C4%9F%C4%B1%20kullan%C4%B1lan%20bir%20tabirdir> (Erişim tarihi: 10.01.2024).

Örsten Esirgen, S. (2017). *Osmanlı Devleti’nde kanun yapma geleneği ve Cumhuriyet Döneminde uygulanan Osmanlı kanunları*. Ankara: Turhan Kitabevi.

Örsten Esirgen, S. (2022). Türk hukuk tarihinde kanun-ı muvakkat kavramı ve uygulaması. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 71 (1), 477-513. <https://doi.org/10.33629/auhfd.1061340>

Starr, J., & Pool, J. (1974). The impact of a legal revolution in rural Turkey. *Law & Society Review*, 8(4), 533-560. <https://doi.org/10.2307/3052883>

Şahin, A. M. (2021). Muvakkat kanunlar ve İttihat ve Terakki Cemiyeti. *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 8 (2), 445-473. [10.46547/imuhfd.2021.08.02.11](https://doi.org/10.46547/imuhfd.2021.08.02.11)

Tanör, B. (2014). *Osmanlı-Türk anayasal gelişmeleri (1789-1980)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Tekin, Y., & İba, Ş. (2020). Görüşme ve yasama yöntemi bağlamında 1921 Anayasasının kanunlaşma süreci. *Amme İdaresi Dergisi*, 53 (2), 1-18.

Tunaya, T. Z. (1998). *Türkiye'de siyasal partiler – C. 1: İkinci Meşrutiyet Dönemi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Tunaya, T. Z. (2003). Bağımsız Türkiye kurucusu Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin 50. yıldönümünde. *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938) C. 2* içinde (ss. 83-115). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Tunaya, T. Z. (2004). *Hürriyetin ilânı – İkinci Meşrutiyet'in siyasi hayatına bakışlar*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Tunaya, T. Z. (2007). *Türkiye'de siyasal partiler C: 3: İttihat ve Terakki – bir çağın, bir kuşağın, bir partinin tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Turan, Ş. (1992). *Türk devrim tarihi 2. Kitap: Ulusal direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Ünlü, T. B. (2019). *II. Meşrutiyet ve Erken Cumhuriyet Dönemlerinde İttihatçı bir fedai ve milletvekili Atıf Kamçıl*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.

Yılmaz, E. (1986). *Hukuk sözlüğü*. Ankara: Seçkin Kitabevi.

Yiğit, Y. (2014). İttihat ve Terakki Fırkası içinde parti içi muhalefet: Hizb-i Cedit Hareketi. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 14 (28), 103-125.

Zevkliler, A. (1989). *Medeni hukuk*. Ankara: Savaş Yayınları.

Zülfıkar, H. (2016). Yok hükmünde. *Türk Dili – Dil ve Edebiyat Dergisi*, 110 (771), 38- 42.

Zürcher, E. J. (2003). *Milli Mücadelede İttihatçılık*. (Çev. Salihoğlu, N.). İstanbul: İletişim Yayınları.